

УДК 811 : 81'272

**Мовний образ старорусина та його використання
в пропагандистських текстах правого спрямування (1918–1939)**

Сойка-Машталєж Г.

Вроцлавський університет, м. Вроцлав, Польща

У статті робиться спроба показати мовний образ старорусина, створений у польській пресі 1918-1939 рр. На основі аналізу матеріалу автор намагається дати відповідь на питання, який був мовний стереотип старорусина, яке місце це слово займало у лексичі, яке було його основне і вторинне значення. Польське праве угруповання трактувало образ старорусина як знаряддя і використовувало його з метою підсилення негативного образу українського націоналіста, образ старорусина був як інструмент в політичній боротьбі і слугував для творення опозиції русин-старорусин : українець-націоналіст.

Ключові слова: *етнолінгвістика, мовний образ світу, стереотип, преса, пропаганда.*

Передумови, актуальність, цілі та матеріал. Метою статті є представити образ старорусина, якому польське праве угруповання протиставило українського націоналіста і, маніпулюючи його образом, використовувало у політичній боротьбі. Передусім це мало місце в 30-х роках XIX ст., коли дійшло до зростання культурної, економічної та політичної активності староруської і русофільської фракції, а польське праве угруповання в силу прийнятих ідеологічних передумов було зацікавлене розпалюванням етнічних конфліктів. Майже щодня на шпальтах “Gazety Warszawskiej” воно нагадувало своїм читачам, що окрім ворожих українських націоналістів існують й інші політичні угруповання, що творять українську націю, мають щораз більше значення в українському (у номенклатурі правого спрямування – руському) суспільстві, і діють на території Речі Посполитої у межах своїх прав. Польське праве угруповання трактувало образ старорусина як знаряддя і використовувало його з метою підсилення негативного образу українського націоналіста.

Дана стаття опирається на мовний матеріал, що походить з політично-пропагандистських висловлювань, виписаних з однієї із найстарших правих столичних газет “Gazety Warszawskiej”, центрального органу Народно-Національного Союзу з 1918–1939 років.

Методологія досліджень. У дослідженні використовуємо поняття, опрацьовані на етнокогнітивному ґрунті. Слідом за Єжи Бартмінським, приймаємо розуміння мовного образу світу (МОС) як “складеної в мові інтерпретації реальності, яку можна представити у вигляді комплексу суджень про світ. Це можуть бути судження, закріплені в мові, в його граматичних формах, лексичному складі, текстах-кліше (на-

приклад, прислів'ях), чи через імпліковані форми і тексти мови" [2, с. 110]. З метою опису значення слова використовуємо когнітивне визначення, яке, на думку Бартмінського, "за головну мету має усвідомлення способу розуміння предмету тими, хто розмовляє даною мовою, тобто способу закріпленого суспільно і такого, що дається пізнати через мову і використання мови, знання про світ, категоризації його явищ, їх характеристики і оцінювання" [1, с. 169–170]. Таке визначення повинне також містити елементи, які Г.Путнам називає стереотипними, що входять разом з синтаксичними і семантичними визначниками до складу смислу слова [7, с. 269]. Крім того, когнітивне визначення відзначається аспектною (категоріальною) впорядкованістю речень-визначників, що врешті-решт дає аспектну (категоріальну) структуру уявлення предмету.

Етимологія назви старорусин та її історія. Як виявили дослідження Е. Скорупи [9, с. 137], назва *старорусин* вже виступала в польській публіцистиці другої половини XIX ст. Отже, її використання в пресових текстах обговорюваного періоду не вимагало обумовлення. Вона мала як ознаки десигнату, так і оцінні конотації, що містили оцінки та емоції на момент її вводу до польського лексичного політичного складу. Старорусинами називали русинів зі святоюрського угруповання¹ – консервативних діячів, які продовжували політичну лінію Головної Руської Ради, чільної політичної організації, проавстрійської, проте одночасно антипольської, такої, що виникла під час Весни Народів і ставила собі за мету поширення національної ідеології серед галицьких русинів [3; 6; 8]. Етимологія назви тісно пов'язана з постулатами членів організації. Вони домагалися зокрема збереження старого (звідси перша складова частина в назві від прикметника *старий*) етимологічного, угрунтованого на давньослов'янській мові, правопису і протестували проти введення до літератури народної мови і фонетичного правопису. Вони вважали, що так зване язиччя (штучна мова, що є мішаниною української, церковнослов'янської, польської і російської мов) повинно стати літературною мовою галицьких русинів. Починаючи з 60-х років XIX ст., старорусинів почали називати також москвофілами або русофілами. Це виникло з факту, що серед діячів цієї орієнтації все частіше у політичній, і передусім релігійній (прагнення до збереження відокремлення уніатської церкви від римсько-католицької) сфері з'являлися проросійські симпатії. Однак відсутність реальної підтримки старорусинів з боку царської Росії спричинила зменшення їх впливу на політичне життя Галичини. Число їх мандатів у виборах до Сейму чи Державної Ради кожного разу скорочувалося (напр., у 1873 р. – 16 мандатів; 1879 р. – 3 мандати; у 1891 р. – жодного мандату). З 1882 р. розпочався систематичний процес ослаблення впливу старорусинів в українському суспільстві.

Конотація назви старорусин у польській пресі до 1918 р. Ставлення польських політичних діячів до старорусинів з початку існування партії було не однозначним. Станьчики (краківські консерватори – політичне угруповання в Західній Галичині, що виникло в 60-х роках XIX ст.), як одна з головних політичних сил, були задоволені ослабленням впливу старорусинів. Вони сприймали старорусинів як політичних супротивників, що прагнули до зміцнення зв'язків із Росією. З точки зору станьчиків назва *старорусин* конотувала такий зміст: 'представник політичної фракції, яка прагне до ліквідації або ослаблення впливу поляків на уряд в Галичині, представник російської нації, який хоче довести до денационалізації русинів за допомогою Росії'.

¹Старорусинів називають також святоюрцями. Назва походить від імені святого, під проводом якого була митрополитська церква (Собор св. Юра), де зустрічалися діячі цієї фракції.

Мовний образ старорусина та його використання в пропагандистських текстах правого спрямування (1918–1939)

У опозиції до станьчиків були подоляки, що творили друге за значенням польське політичне угруповання в Галичині, які сприймали старорусинів як силу, що може ослабити український національний рух. Подоляки (східногалицькі консерватори, угруповання з 60–70 років XIX ст.) симпатизували старорусинам, а назва *старорусин* конотувала: ‘український представник політичної фракції, що сповідує культурно-мовну єдність з росіянином, проводить помірковану політичну діяльність щодо поляків і Австро-Угорщини, на противагу до українця-націоналіста не є настільки запеклим ворогом поляків’.

З початком існування незалежної польської держави русини (русифіли і старорусини) [4, с. 59]², що зазнали нищівного удару як внаслідок війни, так і руйнівної діяльності австрійської влади (зокрема інтернування в ізоляційних таборах, відбирання майна і культурно-освітніх представництв), не відігравали жодної істотної ролі в політичному житті II Речі Посполитої, оскільки були надто слабкими. Те, що вони не брали участі у війні за Східну Галичину в 1918–1919 роках, спричинилося до зміни ставлення до старорусинів. Відбулася переоцінка: з непохвальної, інколи ворожої, на позитивну.

Аспектна структура поняття старорусин. З точки зору польського правого угруповання, на образі старорусина найсильніше позначився політичний аспект. Отже, головним чином, оцінювалося його ставлення до новоствореної польської держави, влади, урядових інституцій, а також участь старорусинів в політичному житті II Речі Посполитої. У цьому аспекті їм приписували ознаки, що мають чітку позитивну конотацію. Підкреслювали їх політичну (23 XII 1927; 10 VII 1935; 15 IX 1935)³, господарську (19 VIII 1935; 1 XI 1935) та культурну (26 V 1935) активність. При порівнянні *старорусина з українцем*, наголошували на шестикратній лояльності першого щодо польської держави (16 VIII 1927; 10 IX 1930; 26 V 1935; 19 VIII 1935; 15 IX 1935; 2 X 1938). У політичному вимірі з’явилися протилежні ознаки, що одночасно заперечували одна одну: *антипольський, антидержавний* (21 VII 1927) і *прихильний до влади* (25 VIII 1935), *бажаючий співпрацювати з державою* (26 V 1935).

Права пропаганда також перелічувала ознаки, що вписувалися в ідеологічний аспект назви *старорусин*. Вони або однозначно негативні: прихильник єдності з Росією (23 XII 1927; 23 XII 1935) або позитивні: ненаціоналіст, нешовініст, негативно ставиться до українського націоналізму (3 IX 1926; 8 XII 1929; 26 V 1935; 19 VIII 1935) і до назви *українець* (13 VIII 1935), і до українського гімну (17 XII 1929).

У зображенні старорусина з’явилися також характеристики, які становлять культурний аспект. Права пропаганда, звертаючись до образу старорусина, що категоризується як прихильник єдності з російською культурою, вважала його більш культурним і краще освіченим, ніж українця (13 VIII 1935), оскільки саму російську культуру визнавала як культуру, що належить до передової європейської [5, с. 194–195]. “Gazeta Warszawska”, порівнюючи старорусинів з українцями, писала, що перші “репрезентували культурну вищість [...], бо мали інституції [культурні, освітні] із старовинною традицією” (13 VIII 1935).

²У 1908 р. відбувся розкол в угрупованні. Виникли дві фракції: радикальна (русифільська, що визнавала культурну і національну єдність русинів і росіян) та поміркована (староруська, що проголошувала лише культурну єдність русинів і росіян). Обидві однак трактувалися як антиавстрійські і антипольські.

³Дати, подані в дужках, означають день, місяць і рік появи “Gazety Warszawskiej”, на шпальтах якої була зафіксована дана ознака.

Наступною групою ознак в аспектній структурі поняття *старорусин* є особливості, що стосуються психіки та інтелектуальних здібностей. У цьому контексті *старорусин* сприймається як спокійний (14 VIII 1935) і поміркований (23 XII 1927), який на протигагу українця, податливого на чужі впливи, є консервативним і суспільно стабільним (5 XI 1936).

У досліджуваному матеріалі слабо прослідковується суспільний аспект. Старорусина характеризує угодовство (23 XII 1927) а також відсутність неприязності та ворожості щодо поляків (14 VIII 1935). Відповідно до правої пропаганди володіння власне цими рисами спричинювалося у минулому і спричинюється сьогодні до існування добросусідських взаємин між старорусинами і поляками (21 VII 1927; 26 V 1935).

Слабо представлений і побутовий аспект. У джерельному матеріалі знаходимо тільки дві ознаки, пов'язані зі сферою щоденного життя: спритність (19 VIII 1935) і добра організація (11 VII 1936). Польське праве угруповання підкреслювало, що старорусини завдяки цим рисам, незважаючи на брак допомоги з боку польської держави, самі організували близько 300 кооперативів різного типу.

Приписувані старорусинові особливості базують на певних негативних рисах, що протиставляються ознакам українця. Із точки зору поляка, що репрезентує польське праве угруповання, і водночас громадянина, що бере активну участь в житті держави, старорусин, якого спочатку категоризували як 'члена староруського угруповання, прихильника визначеної ідеології, мешканця південно-східних воєводств II Речі Посполитої, члена руського племені', характеризувався передусім з огляду на політичний аспект. Ознаку лояльності, що входила до цього аспекту, права пропаганда вважала особливо бажаною і повсюдно акцептованою. У обговорюваний період менш важливими, ніж до 1918 р., виявилися особливості, що стосувалися ідеології і культури, а найменш значущими – ознаки, що обумовлювали аспекти: психічний, побутовий і суспільний.

Мовний стереотип старорусина. Праві пресові тексти є одним з важливіших джерел, що документували функціонування образу старорусина в мові. До мовних засобів, які служили для мовного вираження стереотипу старорусина, належать:

1) висловлювання з простою предикацією на зразок:

а) *старорусини лояльні до держави; старорусин консервативний і суспільно стабільний; старорусини культурніші, ніж українці або заперечені конструкції старорусин антидержавний,*

б) *старорусин – це прихильник єдності з Росією або заперечені конструкції старорусин – це ненаціоналіст,*

2) висловлення із складеною предикацією на зразок:

старорусини мають давню традицію; старорусини репрезентували культурну вищість,

3) назви-етикетки типу:

поміркований, політично активний старорусин.

У правих текстах з'являлися сталі звороти з прикметником *староруський*, єдиним словотворчим дериватом, який фігурував у виписаних висловлюваннях. До найбільш характерних зворотів належать: *староруська преса, староруська газета, староруський часопис, староруський відцеп, староруський елемент*, ступінь злиття яких був доволі високим.

Висновки. На основі аналізу політично-пропагандистських висловлювань, виписаних з правої "Gazety Warszawskiej" можливим є виокремлення мовного образу ста-

рорусина. З традиційного його зображення, яке виникло, як результат суспільного і політичного досвіду, польське праве угруповання вибирало ті елементи, які були придатні для пропагандистських цілей. Воно охоче використовувало стереотип старорусина, бажаючи переконати читачів “Gazety Warszawskiej” серед іншого в тому, що українська нація, до складу якої входять старорусини, внутрішньо дуже поділена і не має сильно розвинених національних і політичних прагнень. Акцентування на існуванні старорусинів використовувалося як інструмент в політичній боротьбі і служило правому угрупованню перш за все до творення опозиції *русин-старорусин* : *українець-націоналіст*. У значення дефініції поняття *старорусин* входила складова, що оцінювала весь зміст. Цією складовою була думка: “джерело [тут: праве угруповання] вважає, що старорусин – то хтось кращий [ніж українець]”.

Аналіз джерельного матеріалу уповноважує мене до ще одного висновку. Стара, хоч модифікована в 20–30-х роках XIX ст., конотація назви *старорусин* піддалася збідненню. Подібно сталося з назвою *русин*, традиційною і добре укоріненою в свідомості польського суспільства [10].

Список літератури

1. Bartmiński J. Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji / J. Bartmiński // Konotacja. – Lublin, 1998. – S. 169–183.
2. Bartmiński J. Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata / J. Bartmiński // Językowy obraz świata. – Lublin, 1990. – S. 109–127.
3. Feldman W. Stronictwa i programy polityczne w Galicji 1846–1906 / W. Feldman. – Kraków. пік 1907.
4. Gruchała J. Rząd austriacki i polskie stronictwa polityczne w Galicji wobec kwestii ukraińskiej (1890–1914) / J. Gruchała. – Katowice, 1988.
5. Maciejewski J. Stereotyp Rosji i Rosjanina w polskiej literaturze i świadomości społecznej / J. Maciejewski // Więż. – 1998. – Nr 2. – S. 183–197.
6. Matelski D. Ukraińcy i Polacy w Polsce w latach 1918–1935 / D. Matelski. – Poznań, 1996.
7. Putnam H. Mind, Language, and Reality. Philosophical Papers / H. Putnam. – Cambridge, 1975.
8. Radzik R. Społeczne uwarunkowania formowania się ukraińskiej świadomości narodowej w Galicji Wschodniej w latach 1830–1863 / R. Radzik // Kultura i Społeczeństwo. – T. 1–2. – 1981. S. 295–311.
9. Skorupa E. Lwowska satyra polityczna na łamach czasopism humorystyczno-satyrycznych epoki pozytywizmu / E. Skorupa. – Kraków, 1992.
10. Sojka-Masztalerz H. Rusini czy Ukraińcy? Językowy obraz nacji ukraińskiej w prasie polskiej (1918–1939) / H. Sojka-Masztalerz. – Wrocław, 2004.

Сойка-Машталез Г. Языковой образ старорусина и его использование в пропагандистских текстах правого толка (1918-1939) // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» – 2012. – Т.25 (64). – № 1. Часть 1. С. 429-434.

В статье делается попытка показать языковой образ старорусина, созданный в польской прессе 1918-1939 гг. На основе анализа материала автор пытается дать ответ на вопрос, каким был языковой стереотип старорусина, какое место это слово занимало в лексике, какое было его основное и вторичное значение. Польская правая группировка трактовала образ старорусина как орудия и использовала его с целью усиления негативного образа украинского националиста, образ старорусина был как инструмент в политической борьбе и служил для создания оппозиции русин-старорусин : украинец-националист.

Ключевые слова: *этнолингвистика, языковая картина мира, стереотип, пресса, пропаганда.*

Soyka-Mashtalezh H. The linguistic picture of starorusin and its usage in the right-wing propaganda texts (1918-1939) // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communications». – 2012. – V.25 (64). – № 1. Part 1. – P. 429-434.

The issue of the article is the linguistic picture of starorusin presented in the Polish press in the years 1918-1939. On the basis of the analysis of the source evidence the author provides answers to the questions: what was the language stereotype of starorusin? What is the place of this word in lexis? And finally, what were its primary and secondary connotations? Furthermore, the author claims that the Polish right-wing treated the picture of starorusin as an element of propaganda, used it to emphasize the negative image of the ukrainian nationalist, and to create the opposition: rusin-starorusin: ukrainiec-nacjonalista.

Key words: *etnolinguistics, linguistic picture of the world, stereotype, press, propaganda.*

Поступила до редакції 14.04.2012 р.